

СПЕЦИФІКА ТА ДЕТЕРМІНАНТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Наталія Коваліско – докторка соціологічних наук, професорка кафедри соціології, Львівський національний університет імені Івана Франка, kovalisko@mail.lviv.ua

Сьогодні інтелектуальна міграція є надзвичайно актуальною проблемою для більшості країн світу з тією лише відмінністю, що одні країни виступають реципієнтами висококласних фахівців, інші – донорами (слід зауважити, що може мати місце і явище «втрати мізків», коли інтелектуали не реалізують свій потенціал за кордоном). Російське повномасштабне вторгнення 2022 р. в Україну ще більше загостило проблему втрати інтелектуального потенціалу нашої країни, призвело до значної еміграції українських науковців, викладачів та студентів у сусідні країни. Руйнування дослідницьких лабораторій, наукових та освітніх установ також негативно вплинуло на стан української освіти та науки. Однак спад наукового виробництва пов'язаний насамперед із втратою освітнього та наукового людського капіталу. Війна також порушила обмін науковими знаннями та ідеями, обмежила можливість відвідувати наукові конференції, семінари тощо. Вона суттєво вплинула на наукову спільноту країни: з початку війни зменшилася кількість наукових праць, опублікованих українськими вченими. Водночас варто відзначити активізацію міжнародної співпраці в контексті реалізації спільних наукових проєктів та академічної мобільності.

Академічна мобільність та освітня міграція зазвичай розглядаються як позитивні явища для країни походження студентів, оскільки відкривають доступ до вищої якості освіти, розширюють вибір навчальних програм, сприяють вивченню іноземних мов і розвивають культурні та соціальні зв'язки, але вони також мають свої ризики [1]. Так, Е. Лібанова зазначає, що українські студенти часто розглядають освітню міграцію як можливість еміграції чи «соціального ліфта», що в майбутньому даватиме змогу працевлаштуватися на ринку праці ЄС та відкриватиме широкі перспективи для трудової або професійної мобільності [2]. Статистичні дані свідчать про зростаючу тенденцію кількості українських студентів, які обирають навчання за кордоном. За 20 років цей показник зріс з 5,2 тисяч осіб у 1999 році до майже 80 тисяч осіб у 2017/2018 навчальному році [3].

Впродовж 2022–2024 рр. європейські університети максимально спростили умови участі українських студентів в академічній мобільності: збільшили фінансування для України, а також ввели у дію спрощену процедуру конкурсного відбору для того, щоб молодь з найбільш небезпечних регіонів України могла самостійно звертатися до європейських університетів із проханням про прихисток [4].

Разом зі зростаючим інтересом сучасних дослідників до чинників та мотивів міграції висококваліфікованих працівників постає питання дослідження особливостей інтелектуальної мобільності в Україні. Оскільки молодь є найбільш мобільною соціально-демографічною групою, виявлення потенціалу міграції та подальших намірів молоді має бути складовою стратегії національної безпеки, відновлення та розбудови України в повоєнний період.

Дослідження деструктивних та конструктивних детермінантів міграційних змін в умовах російсько-української війни, зокрема й інтелектуальної мобільності, зумовлене впливом різних об'єктивних обставин подальшого розвитку військових дій та суб'єктивних чинників (наміри, очікування, мотивація, повернення/неповернення мігрантів).

Аналіз детермінант міграційних змін засвідчує, що створені війною деструктивні зміни призводять до зменшення населення України та катастрофічних проблем, пов'язаних з формуванням людського капіталу. Крім цього, відтік інтелектуального потенціалу унеможлиблює розвиток конкурентоспроможного середовища, що призводить до суспільних перетворень всередині країни. Відтік інтелектуалів став одним із дестабілізуючих чинників для економічного розвитку України та зменшення її наукового потенціалу.

Міграція жінок та дітей під час війни призводить як до демографічної кризи, так й інтелектуальних втрат. Серед українок, які виїхали, більшість (близько 60–70%) має вищу освіту, що робить їх конкурентоспроможними на ринку праці і збільшує шанси адаптуватись у країнах перебування. Європейський Союз надав українським вимушеним переселенцям право на проживання та роботу в усіх 27 країнах ЄС протягом 3 років [5]. Вони також мають право на соціальні виплати, медичну допомогу та доступ до шкільної освіти. Крім цього, багато компаній евакуювали свій персонал за кордон, також спричинивши інтелектуальний «відтік мізків». Особливо це характерно для ІТ-компаній, які в останні роки заробляли величезний експортний виторг для України.

Проблема неповернення біженців, зокрема висококваліфікованих трудових мігрантів, є також однією з деструктивних змін, що стала актуальною вже через кілька місяців від початку повномасштабної російської агресії, коли стали очевидними колосальні обсяги міграційних втрат України внаслідок війни. Зараз дискусії щодо перспектив неповернення громадян України інтенсифікувались. Повернення біженців багато в чому залежить від безлічі різних змінних, може мати незліченні траєкторії та сценарії розвитку. Насамперед масштаби, швидкість і стійкість повернення можуть залежати від політики приймаючих країн.

Підсумовуючи, слід відзначити, що інтелектуальна міграція й мобільність висококваліфікованих фахівців, науковців відбувається передусім із двох найважливіших

причин – з міркувань безпеки та бажання професійної самореалізації у кращих соціально-економічних умовах. Сьогодні, в часі війни, є ризики втратити науковий потенціал у зв'язку з масовою еміграцією. Адже нові університети, зведені за найкращими стандартами, після перемоги та відбудови пошкоджених міст, не вартуватимуть нічого без талановитих викладачів. Як і нові лікарні – без кваліфікованих медиків, а оборонні концерни – без фахових розробників. Очевидним є той факт, що втрати освітньо-наукового потенціалу призведуть до суттєвих економічних втрат.

Російсько-українська війна має негативний вплив на академічну мобільність в Україні через небезпечні умови для переміщення, що відлякує багатьох від участі в програмах академічної мобільності; актуалізує втрату роботи та обмежені фінансові можливості; бюрократичні процедури та вищі вимоги до фінансового забезпечення, що можуть ускладнювати процес отримання віз для навчання за кордоном; для чоловіків призовного віку діють певні обмеження на виїзд за кордон тощо. Варто також виокремити низку соціально-психологічних деструктивних чинників: психологічні стреси та травми. Вимушені мігранти залишили свої домівки та рідних, що ускладнює прийняття рішень щодо навчання за кордоном; незнання іноземних мов може стати додатковою перешкодою для адаптації в новому навчальному середовищі тощо.

Натомість розвиток академічної мобільності як інструменту підвищення професійного рівня українських науковців, студентської молоді сприятиме формуванню конкурентоспроможного наукового середовища в майбутньому, забезпечить розвиток міжнародної співпраці (програми підтримки, партнерство між університетами, гуманітарна допомога, доступ до онлайн-бібліотек та баз даних тощо). Адже спільними зусиллями українські та міжнародні партнери закладають підвалини становлення та розвитку інтегрованої системи освіти, яка відповідатиме потребам сучасного світу.

Список використаної літератури

1. Подра О. П., Петришин Н. Я. Освітні аспекти інтелектуальної міграції людського капіталу України: причини та наслідки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми економіки та управління». 2022. 1 (9), 39–48.
2. Лібанова Е. М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. 2 (33), 24–25.
3. Cedoss: Українське студентство за кордоном: дані до 2017/18 навчального року. (2018) URL: <https://cedos.org.ua/researches/ukrainske-studentstvo-za-kordonom-dani-do-201718-navchalnoho-roku>
4. Штефанко Ю. (2022) Міжнародна академічна мобільність у період війни: Національний Еразмус+ офіс в Україні. *Студентський меридіан*. Відновлено з <https://meridian.kpnu.edu.ua/2022/04/01/mizhnarodna-akademichna-mobilnist-u-period-viiny-natsionalnyi-erazmus-ofis-v-ukraini-informui/>
5. Cedoss: Освіта українських біженок за кордоном (2022) URL: https://cedos.org.ua/researches/osvita-ukrayinskyh-bizhen_ok-za-kordonom-24-lyutogo-20-chervnya/